

In 2007 staat Rotterdam in het teken van architectuur. Vooruitlopend hierop geeft de Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur enkele schoten voor de boeg. In tien 'statements' probeert de Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur de discussie over de architectuur in Rotterdam te prikkelen met een pleidooi voor 'meer cultuur in de architectuur'. Met 'cultuur' bedoelt de Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur alles wat te maken heeft met verbeeldingskracht, bevoegenheid, visie en durf. En met 'architectuur' bedoelt de Raad het gehele conglomeraat van opdrachtgevers, ontwerpers, stedenbouwkundigen en architecten dat bij het ontwikkelen, ontwerpen en realiseren van de bebouwde omgeving betrokken is. De Raad zegt niet dat het in Rotterdam helemaal aan 'cultuur' ontbreekt, maar vindt wel dat het beter kan. Juist in 2007 acht de Raad het gepast om daarover in een nota een aantal – naar hij hoopt – behartigenswaardige opmerkingen te maken.

ROTTERDAM 2007 CITY OF ARCHITECTURE, hoe uit zich dat dan in het beleid van de stad? Is er een architectuurbeleid en zo ja, waar bestaat dat dan uit? Zijn de visies van de diensten, zoals de Stadsvisie die nu door de dienst Stedenbouw & Volkshuisvesting wordt ontwikkeld, inspirerend en karakteristiek genoeg voor een stad als Rotterdam? De Raad wil het niet laten bij het maken van opmerkingen alleen. In de loop van 2007 organiseert hij een reeks debatten over dit onderwerp en formuleert vervolgens een advies hierover aan het college van B en W. De tien aanbevelingen, die hier gepresenteerd worden, zullen daarbij de leidraad vormen.

Micky Teenstra-Verhaar
Voorzitter Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur
December 2006

Is Rotterdam écht een architectuurstad?

Rotterdamse
Raad voor
Kunst & Cultuur
Rotterdamse
Raad voor
Kunst & Cultuur

Rotterdam is de architectuurstad van Nederland, zo wist *de Volkskrant* onlangs nog te melden na een enquête onder mensen uit de bouwwereld. Als zelfs die het zeggen, dan móét het wel waar zijn. Geen twijfel mogelijk. De automobilist die over de Van Brienoordbrug naar het noorden rijdt en naar links kijkt zal dit beamen en dat geldt ook voor de wandelaar die vanaf het Nieuwe Luxor het centrum in loopt.

Ook de feiten spreken voor zich. Rotterdam is de stad met het grootste aantal ontwerpbureaus, waaronder een aantal nationaal en internationaal zeer gerenommeerde. Een stad waar het NAI en het Berlage Instituut gevestigd zijn, alsmede enkele internationaal toonaangevende uitgeverijen. Een stad waar op het gebied van lezingen, exposities, publieke debatten en publicaties meer gebeurt dan elders. Een stad die in 2007 CITY OF ARCHITECTURE zal zijn.

De keerzijde

Maar: is Rotterdam daarmee dan ook de stad met de mooiste en meest in het oog springende gebouwen, met de prettigste openbare ruimte tussen die gebouwen, met de fraaist ingerichte

woonwijken, met de meest dynamische visie?

Al langer is de mening te horen dat Rotterdam veel opvallende en grote gebouwen heeft die weliswaar functioneel zijn, maar waarvan de kwaliteit in termen van detaillering en afwerking te wensen overlaat. Zo zegt het Architectuur Instituut Rotterdam (AIR) in de aankondiging van activiteiten voor 2007 dat voorbeelden van recente betekenisvolle architectuur eerder 'elders dan in Rotterdam' te vinden zijn.

In Rotterdam hecht men misschien meer waarde aan het opkrikken van de bouw*productie* dan aan het in standhouden van de bouw*fantasie*. De laatste jaren lijkt dat fenomeen zich nadrukkelijker te manifesteren.

Aan het einde van de vorige eeuw waren de ontwikkeling van de Kop van Zuid en de aanleg van de Erasmusbrug de kroon op een visie van bevlogen en geïnspireerde architectuur en stedenbouwkundige ontwikkeling. Illustratief was de rol van de toenmalige Rotterdamse Kunststichting, met haar actieve Sectie Architectuur. Die sectie organiseerde niet alleen debatten en symposia, maar oefende ook rechtstreeks invloed uit op het bouwen in de stad. Nadat de Rotterdamse Kunststichting aanvankelijk een oppositierol had vervuld, veranderde ze in de jaren tachtig en negentig in een denktank die de gemeente inspireerde bij de voorbereiding en de planning van projecten. "Het lokale bestuur en het gemeentelijke planningsapparaat erkenden de betekenis

van het genereren van visies van gerenommeerde architecten op lokale problemen.”¹.

Aan de periode van bevologenheid en passie lijkt een einde te zijn gekomen. Tekenend voor de ‘dip in het elan’ is de manier waarop het visionaire denken over het nieuwe NS-station Rotterdam Centraal en zijn omgeving is teruggebracht tot zakelijk en technisch overleg aan de tafel van projectontwikkelaars en constructeurs. Terwijl gebruikers wél uitgebreid worden geïnformeerd over de voortgang van de werkzaamheden op het plein voor het station, blijft het rondom het project en het effect voor Rotterdam op de omgeving ervan oorverdovend stil. Niet langer staat deze grootschalige ingreep voortdurend in de aandacht, laat staan dat die een bron van inspiratie is voor andere ontwikkelingen in de omgeving. Gelukkig heeft het Architectuur Instituut Rotterdam (AIR) deze stilte onlangs met een debat verbroken.

Ook de bouw van een complex op de ‘Calypso’-locatie heeft niet geleid tot een vlammeende, publieke discussie over architectuur waarin uiteenlopende partijen worden uitgedaagd een standpunt in te nemen, maar is verzand in een bureaucratisch gevecht tussen welstand en gemeentebestuur. De plannen voor de herbouw van de Lijnbaan worden nauwelijks gesignaleerd en zijn geen aanleiding tot een fel debat. Het lijkt wel of de verbeeldingskracht uit het bouwproces verdwenen is.

De neiging tot een zekere futloosheid in Rotterdam staat niet op zichzelf.

Nog onlangs kwamen de Rijksadviseurs voor het bouwen, het landschap, de infrastructuur en het historische erfgoed tot een soortgelijke conclusie². Zij spreken over de noodzaak van een wijziging in de mentaliteit van planners en bouwers. Zij voeren een pleidooi om zowel aandacht te besteden aan de ‘habitat’ (het gebouwde object, de bebouwde omgeving) als aan de ‘habitus’ (de maatschappelijke houding en mentaliteit). “Het plezier in de maakbare omgeving moet terugkomen” aldus het College van Rijksadviseurs. Zij spreken over de noodzaak tot internalisering van de culturele component in het beleid.

De Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur brengt deze wens tot uitdrukking in de hartenkreet: *De cultuur moet terug in de Rotterdamse architectuur!*

1 Zie Sjoerd Cusveller in: *Architectonische kwaliteit als opdracht voor openbaar bestuur*, NAI 1991

2 *Visie Architectuurbeleid 2008+*, Den Haag, 2006

*Tien aanbevelingen om
Rotterdam zijn vooraanstaande
architectuurpositie terug te geven.*

Rotterdamse
Raad voor
Kunst &
Cultuur

Hierna formuleert de Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur een aantal aanbevelingen die moeten bevorderen dat de wens van Rotterdam om toonaangevende architectuurstad te zijn werkelijkheid wordt.

1.

Goed opdrachtgeverschap

Aan het begin van het bouwproces staat niet de architect, maar de opdrachtgever. Uiteindelijk is de architect ook maar een uitvoerder van een opdracht. De positie van de opdrachtgever vereist daarom extra aandacht. Een goede opdrachtgever vertoont enkele basale kenmerken. Hij heeft een visie, eigenlijk al in de fase van het voorontwerp. Een goede opdrachtgever toont ambitie door ‘te weten wat hij wil’. Hij kan aangeven wat een gebouw betekent voor de gebruiker, de stad en de samenleving. Hij weet de opdracht zo te verwoorden dat er enthousiasme ontstaat bij beslissers, bouwers en niet in de laatste plaats, de architect. De opdrachtgever motiveert de architect. Dat ontslaat de architect niet van de verplichting om zelf na te denken en zelf te enthousiasmeren maar toch: de opdrachtgever heeft een eigen rol en een eigen verantwoordelijkheid. Ten slotte is de opdrachtgever vasthoudend. Als hij eenmaal voor een ontwerp heeft gekozen, ‘gaat’ de opdrachtgever ervoor.

De opdrachtgever is misschien wel de belangrijkste schakel in het bouwproces. Een opdrachtgever inspireert, motiveert en toont vasthoudendheid, niet pas als het eindontwerp er is, maar ook tijdens het proces waarlangs het ontwerp tot stand komt. Kortom: een opdrachtgever streeft naar ‘goed opdrachtgeverschap’. Corporaties behoren tot de grotere opdrachtgevers. Ze staan model voor ‘goed opdrachtgeverschap’ en willen juist als voorbeeld fungeren. In Rotterdam beginnen corporaties in 2007 met het project ‘goed opdrachtgeverschap’.

2.

Ambities

Goed opdrachtgeverschap kan niet zonder ambitie van bestuurders. In Frankrijk wordt van elke president verwacht dat hij in Parijs een belangrijk, opvallend bouwwerk achterlaat: een *Grand Travail*. Hoewel het niet realistisch is om hetzelfde van Rotterdamse bestuurders te vragen, kan men zich voorstellen dat er meer mogelijk is dan louter formele verantwoordelijkheid voor gemeentelijke opdrachten te nemen. Bij ‘goed opdrachtgeverschap’ horen visie en bevoegenheid die tot het allerlaatst gehandhaafd worden. Maar behalve intenties zijn ook randvoorwaarden gewenst. Net zoals voorheen een bepaald promillage van de som die met een gemeentelijke bouwopdracht was gemoeid aan een kunstzinnige opdracht werd besteed, zou een bepaald percentage van de bouw gereserveerd moeten worden voor elementen die naar de mening van de ontwerper de ‘allure’ van een gebouw bepalen. De opdrachtgever neemt de verantwoordelijkheid om het gebouw ‘op niveau’ te realiseren door daartoe deze randvoorwaarde in het bestek op te nemen. Een Rotterdamse architectuurnota is noodzakelijk om zulke spelregels vast te leggen.

Een goede opdrachtgever stelt ontwerpers in staat gebouwen volgens de oorspronkelijke intenties te realiseren. Een in een nota verwoord architectuurbeleid is daarbij een noodzakelijk instrument. Het nieuwe gemeentebestuur geeft in die nota aan wat in een gegeven periode als zijn Grand Travail kan worden beschouwd.

3.

Omgeving

- 1 Rotterdam wordt geconfronteerd met vraagstukken waar elke stad voor staat: demografische veranderingen met bijbehorende kansen en bedreigingen, transformatie van voormalige (haven)industriegebieden, hardnekkige probleemconcentratiegebieden en veiligheidsvraagstukken. Opdrachtgevers, planners, ontwikkelaars en architecten kunnen toelichten hoe hun ontwerp inspeelt op concrete vraagstukken. Ook wordt van hen een duidelijke bereidheid tot dialoog met de omgeving gevraagd.

Alle rechtstreeks bij het bouwproces betrokkenen zijn zich bewust van de sociale en maatschappelijke problemen en kunnen aangeven hoe het ontwerp daarop inspeelt.

- 2 Het maatschappelijke verantwoordelijkheidsbesef van een architect klinkt ook nog op een andere manier in zijn ontwerp door. Duurzaamheid, zowel in de toepassing van materialen als in het gebruik van energie en grondstoffen, is een eis die inmiddels via regelgeving aan ontwerpers wordt opgelegd. Maar los van deze eisen kan een architect de duurzaamheid vergroten door te bouwen alsof hij ervan overtuigd is nieuw erfgoed te creëren. Zo moet een gebouw ‘mooi oud’ kunnen worden.

Niet alleen de materialen, de inrichting en het energieverbruik bepalen de duurzaamheid van een ontwerp. Duurzaamheid kan ook worden vertaald naar esthetiek.

4.

Eigenzinnigheid

Natuurlijk nemen ook de ontwerpers zelf de handschoen op. In de vorige eeuw hebben de ontwerpen van de Kunsthal, het Schouwburgplein en de Erasmusbrug de geesten geprikkeld en de pennen in beweging gezet. De eigenzinnigheid en de durf die deze ontwerpen kenmerken worden node gemist. Rotterdam kent veel spraakmakende bureaus die in het buitenland opdracht na opdracht weten binnen te slepen. Te weinig wordt hun geluid gehoord als het om Rotterdam gaat.

We horen te weinig over architecten die bij ontwerp-opdrachten zelfstandig partij kiezen en spraakmakende studies verrichten. Het debat in Rotterdam moet geprikkeld worden door eigenzinnige geluiden uit de beroepsgroep zelf. Vanzelfsprekend zullen ook beroepsgenoten van elders zich in het discours storten.

De architect moet weer eigenzinnig worden en opdrachtgevers moeten architecten in die eigenzinnigheid de ruimte geven.

5.

Het verleden als inspiratiebron

Het uitgangspunt dat de geschiedenis van een gebied zich weerspiegelt in nieuwe bouwopgaven wordt zowel toegejuicht als bekritiseerd. De kritiek richt zich vooral op het verondersteld statische karakter van een beleid dat ‘nieuw’ baseert op ‘oud’. De geschiedenis loopt echter door tot in de tegenwoordige tijd. Heden en verleden bepalen de betekenis van een gebied en creëren de ‘mentale ruimte’ ofwel de geestelijke gesteldheid van waaruit naar een gebied gekeken wordt. Als een ontwerper zich verdiept in de geschiedenis van een plek of een gebied gaat hij anders te werk dan wanneer louter esthetiek de boventoon voert. ‘De aandacht moet worden verlegd van esthetische naar ethische vraagstukken’³ en naar de mentale ruimte die een gebied in zich bergt.

De geschiedenis van een gebied is een belangrijke component in de kunst van het ontwerpen. De geschiedenis kan zowel ‘schuil gaan’ in de bebouwde omgeving als in de vorm van het landschap, maar kan ook leiden tot een bepaalde verdieping bij de ontwerper. Wanneer hij de geschiedenis als inspiratiebron gebruikt zal dat niet leiden tot een behoudende visie.

3 Zie J. Rodermond op pag. 18 van *Ontwerpen aan Geschiedenis, drie*. Stimuleringsfonds voor Architectuur, 2005

6.

Openbare ruimte

In Rotterdam staan veel mooie gebouwen, maar de openbare ruimte ertussenin en eromheen wordt vaak als minder aangenaam ervaren. Soms lijken de partijen in het bouwproces zich nauwelijks rekenschap te geven van de gevolgen die het ontwerp heeft op de ruimte eromheen. Net zo goed als de eis van integraliteit aan het architectuurbeleid mag worden gesteld (architectuurbeleid is van invloed op de omgeving, op het sociale klimaat, op de economie, op het welzijn, op het cultuurklimaat), mag die eis ook gesteld worden aan de architect als schepper van een concreet bouwobject in een fysieke omgeving.

De architect kan zich niet onttrekken aan de gevolgen van zijn scheppingen voor de openbare ruimte tussen de gebouwen. Niet alleen het gebouw, ook de ruimte eromheen hoort betrokken te zijn bij zowel de ontwikkeling als het uiteindelijke resultaat van de bouwopgave.

7.

Welstand

Nog te vaak ziet de architect de welstandscommissie als hinderpaal bij de verwezenlijking van zijn/haar ideeën. Het welstandsbeleid is regressief en niet inspirerend, denkt rigide vanuit vastliggende kaders en stimuleert op geen enkele wijze, zo luidt vaak het oordeel vanuit de architectenwereld. De invoering van de welstandsnota biedt sinds 2004 de mogelijkheid om het welstandsbeleid zogenaamd aan de voorkant in plaats van aan de achterkant van het ontwerpproces te plaatsen. Omdat de welstandsnota in de gemeenteraad wordt vastgesteld, ligt daarin de kiem van een nieuw, perspectiefrijk beleid en dwingt die bestuurders positie te kiezen en een visie te ontwikkelen. Een welstands- en architectuurnota biedt een ondernemende architect een uitdaging. Vanuit alle betrokken beroepsgroepen en lokale architectuurinstellingen kan van de vaststelling van de welstandsnota gebruik worden gemaakt om invloed uit te oefenen, niet op het formuleren van uitvoeringsregels, maar juist op het ontwikkelen van een integraal beleid.

Het welstandsinstrument is sinds de wijziging van de wet op de Ruimtelijke Ordening ingrijpend veranderd. Van een weinig inspirerend en zelfs afremmend vangnet kan welstand uitgroeien tot een 'trampoline': een instrument om mee uit te dagen en te inspireren. Een goed functionerende welstandscommissie kan met de vierjaarlijkse welstandsnota in de hand uitgroeien tot een countervailing power tegenover alle in het plannings- en bouwproces meespelende belangen die afbreuk doen aan de oorspronkelijke intenties van het ontwerp. Het Rotterdamse welstandsbeleid dient deze intentie uit te stralen.

8.

Stadsbouwmeester

De Rijksadviseurs zijn hier al eerder genoemd. Het valt niet te ontkennen dat deze groep adviseurs zowel in de beroepspraktijk (met aansprekende projecten) als in de manier waarop ze publiciteit zoeken (dan weer met inspirerende artikelen of essays, dan weer met een nota) de beroepsgroep en de bestuurders inspireren en prikkelen tot nieuwe gedachten en daden. De Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur vond de aanbevelingen van de Rijksadviseurs inspirerend genoeg om met een aantal eigen aanbevelingen voor Rotterdam te komen. Rotterdam zou met de aanstelling van een stadsbouwmeester niet alleen kans maken op opvallende ontwerpen in het geval de stad (mede)opdrachtgever is, maar ook andere opdrachtgevers, ontwerpers en bouwers kunnen uitdagen om ervoor te zorgen dat Rotterdam terecht het predicaat ‘architectuurstad’ krijgt.

Onderzoek de mogelijkheid van de aanstelling van een stadsbouwmeester.

9.

Jonge ontwerpers

Europese richtlijnen verhinderen dat de overheid bij grote bouwopdrachten lokale partijen bevoordeelt. Veel bureaus, vooral de kleinere en de jongere, ervaren deze richtlijnen als hinderlijk bij het binnenhalen van opdrachten. Naar de waarneming van de Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur nemen de jongere Rotterdamse bureaus te weinig deel aan opdrachten die in de regio worden vergeven. Door minder procedures in te lassen en toelatingscriteria bij te stellen kan een voorkeursbeleid worden ontwikkeld waarin ook kleinere, jongere architectenbureaus een kans krijgen. Het hoeft geen betoog dat zo'n beleid de ontwikkeling van de architecten- en ontwerp bureaus in Rotterdam zal bevorderen en Rotterdam als vestigingsplaats voor nieuwe bedrijven aantrekkelijker maakt. Hoeveel is het de overheid waard om in zo'n voorkeursbeleid te investeren?

Ontwikkel, met respect voor de aanbestedingsregels, een voorkeursbeleid voor jonge Rotterdamse ontwerp bureaus.

10.

De praktijk als leerschool

Het voor 2007 aangekondigde Keurmeestersproject, waarin drie internationale critici Rotterdamse gebouwen en wijken gaan bekijken en beoordelen, is een goed voorbeeld van de selectie van geslaagde projecten die kunnen dienen als bron van inspiratie voor toekomstige ontwerp opdrachten. Bij de projectkeuze zal het niet alleen gaan om de ontwerp opgave, maar vooral ook om de processen waarlangs de opgaven gerealiseerd worden. De stad kent momenteel een aantal projecten die alleen al vanwege hun ‘proceskant’ de moeite van het signaleren waard zijn. Te denken valt aan het WIMBY! project in Hoogvliet (vanwege de intensieve manier waarop de bevolking bij de toekomstplannen betrokken is), de thematische aanpak van de ‘eetwijk’ rond het Afrikaanderplein en het project Stadshavens voor de herontwikkeling van de vrijkomende haventerreinen. Het is interessant om te weten in hoeverre het onlangs door het gemeentebestuur gelanceerde meervoudige project ‘Pact op Zuid’ vertaald wordt in een ontwerp-programma voor Rotterdam-Zuid. Hoe manifesteert de overheid zich in zogeheten meervoudige opdrachten, waarbij betrokken partijen, overheid en derden (woningcorporaties, marktpartijen) samen tot een publiek-private aanpak komen? Wegen culturele elementen daar even zwaar in mee als marktconforme overwegingen?

Toets de bovenstaande aanbevelingen aan enkele excellente projecten in Rotterdam. Ontwikkel daarbij een ‘Rotterdamse aanpak’ in een aantal aan te wijzen projecten.